

Kasnyik M rton

**Hardt Negri s a radik lis
politikai szubjektum a
glob lis perif ri n**

Nehéz olyan nagy átfogó elméletet megalkotni, amelynek érvényessége minden apró részletre kiterjed. Sőt ezek az apró részletek néha az elmélet főbb állításait is megkérdőjelezzik. Ebben az írásban Michael Hardt és Antonio Negri *Empire*¹ című művében kifejtett globális politikai vízióval szemben hozok fel egy hasonló, apró nüansznyi problémát: céloim megvizsgálni, hogyan férnek bele a – feltételezés szerint a Birodalmon belüli progresszív változást kiváltani képes – sokaságnak (*multitude*) nevezett politikai szubjektumba a globális periférián lakó emberek. Ehhez először ki kell bontanom, hogy mit ért a szerzőpáros sokaság alatt, majd definiálom a globális periféria fogalmát, és néhány, a térséggel foglalkozó munka segítségével árnyalom a képet, megkeresem a sokaság lehetséges nyomait. Végül értékelem a Hardt-Negri tézist a „valósághoz” való viszonya fényében, felhívva a figyelmet arra a különös viszonyra, amelyet az *Empire* az eurocentrizmus és a posztkolonializmus kapcsán magában hordoz.

Bármilyen sikeres és nagy hatású könyvről is van szó – ez az első komolyabb baloldali bestseller sok-sok év után² –, vagy talán éppen ezzel összefüggésben, rengeteg elméleti probléma vetethető fel az *Empire*-rel szemben. Számomra ezek közül a leglátványosabbnak a Marx és a Foucault/Deleuze által kijelölt gondolkodási irányok közötti termékeny feszültség tűnik, amely megoldatlanul húzódik végig a könyvön. Természetesen a mű megjelenése után kibontakozott méretes diskurzus az elméleti szigorúság tekintetében hagyta a könyvet alapos, és gyakran megsemmisítő kritika nélkül. Ugyanakkor a szerzők az elmé-

leti ellenérvekkel szemben mintha bebiztosították volna magukat, hiszen a könyv deklaráltnan nem tudományos munka – stílusa sem utal erre –, hanem inkább egy nagy, szinte költői látomás, amelyben sok ismert elméleti diskurzus szilánkjai állnak össze különböző módokon. A népszerűsége és az általa generált vita mindenesetre azt jelzi, hogy valami van a levegőben, a korszellemben, amit ezzel a sajátos mixszel eltaláltak (ahogyan azt Hardt több interjúban el is ismeri)³.

Egy ilyen, többféle önellentmondással terhelt látomásban elméleti inkonzisztenciákat keresni, amellet, hogy alapvető félreértés, túl könnyű feladat lenne, ezért én inkább egy másik, empirikusabb oldalról közelítek: hogyan fér össze a vizionált sokaság a világ egy bizonyos, kevésbé ismert, ám leginkább alávett és kiszákmányolt része, tehát a globális periféria realitásával? Előrehozható, hogy a válasznak elméleti következményei is vannak.

A sokaság

A sokaság a radikális globális politikai változás szubjektuma. Hardt és Negri visszautasítják, hogy pontos definíciót adjanak róla, az elmondottakból azonban viszonylag pontosan körvonalazható, hogy mit értenek alatta, és milyen jellegzetességeket, célokat tulajdonítanak neki⁴. Ehhez azonban röviden meg kell ismerkedni a két, a sokaság kontextusát megadó, tőle elválaszthatatlan fogalommal: a (mindig nagybetűs) Birodalommal és a biopolitikával. A *Birodalom* a hidegháború végén kezdett az új világregdként formát ölteni.

¹ Hardt, Michael és Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press, Cambridge / London. A könyv szövege letölthető a következő címről: <http://www.angelfire.com/cantina/negri>

² Ezért is érthetetlen a magyar fordítás hiánya; sajnálatos következménye ennek, hogy az *Empire* emiatt a magyarországi elméleti diskurzusba sem igazán került be. Ez magyarázza írásomban a fogalommagyarázatokat.

³ Pl. itt: *The Collaborator and the Multitude: an interview with Michael Hardt*. *The Minnesota Review*, no. 61-62, 2004.

⁴ Négy évvel az *Empire* megjelenése után a *Multitude* című könyvükben gyakorlatiasabb nyelvezettel, de kevesebb elméleti innovációval próbálták tisztázni a kérdést, ám akkora már kissé más (gyakorlat-orientáltabb) irányt vett a fogalom; ezért inkább az *Empire*-ben leírtakra támaszkodom.

Ellentétben a korábbi birodalom-fogalmakkal, ez a Birodalom mindent, az egész világot magában foglalja: szempontjából nincsen külső. Egy egyesült világpiacot jelent, a hozzá tartozó politikai-jogi szuverenitással (amely legfeljebb álcaként tartja meg a különálló nemzetállami szuverenitásokat), parancshálózattal, fegyelmező apparátussal; ebben az „egyenletes térben” elmosódnak a korábbi térbeli elválasztások, a Birodalmon belül akadálytalanul áramlik minden. Ennélfogva a Birodalomnak helye sincsen, nem megfogható: virtuális, delokalizált és decentralizált.

Központi fontosságú, hogy a termelés és a fegyelmezés/irányítás is a biopolitika irányába mozdult el. A biopolitika fogalmát itt nem egészen a foucault-i értelemben, hanem inkább a vágytermelő gépezetek deleuze-guattari-i fogalmának segítségével érdemes értelmeznünk. A kommunikációs rendszerek nagyszerű változásával a munka informatizálódott és ezzel immaterializálódott, illetve – az áruk mellett – affektusok, szubjektivitások, tehát vágyak, szükségletek, termelők és fogyasztók termelésére állt rá. Így válik lehetővé egyrészt a népesség biopolitikai irányítása, másrészt a népesség biopolitikai termelése; az emberiség egy biopolitikai testté vált. A biopolitikai eszközök konstitutív hatalma természetesen a birodalmi elitek (transznacionális társaságok, bizonyos kitüntetett nemzetállamok elitjei stb.) kezében van. A különbségek felszabadító hatására építő „posztmodern” elméletek zsákutcába vezetnek a szerzőpáros szerint, hiszen a Birodalom immár a mozgó határok, hibrid identitások és a különbségek eszközeivel operál.

Ez a situáció kedvező helyzetet teremt a Birodalommal szembeni felforgatásra és ellenállásra; ezzel el is érkeztünk a sokaság fogalmához. A sokaság a klasszikus marxi értelemben vett proletariátusból származtatott globális elnyomott, kizsákmányolt, nincstelen osztály (a szerzőpáros több helyen is hangsúlyozza ezt az osztályszempontot). Szerepe a Birodalom létrejöttében is központi, hiszen utóbbi globális uralmi hálózata éppen a sokaság önmagát felszabadító

küzdelseinek kontrollálására teremtődtek meg. A másik oldalról is összefügg a két szemben álló fél: a sokaság éppen a kapitalizmus logikáját terjeszti ki és túlozza el, így azon keresztül válik egységessé, azaz így válnak a benne lévő szubjektumok egy hierarchia mentes, Deleuze fogalmát felhasználva, rizomatikus kommunikációt folytató, radikális politikai változást kiváltani kész koherens szubjektummá.

Hardt és Negri két szinten is meghatározzák a sokaság egységes szubjektuma által elérni akart célokat. A sokaság az elvontabb teleológia szerint az immanencia síkján száll szembe a Birodalommal, hogy felforgassa annak irányítási rendszerét, majd, az öngazgatás alternatív formáit megszervezve, felszabadítsa magát az elnyomás alól, létrehozva Szent Ágoston égi városát a Földön; az eddigiekből következik, hogy ez a harc nem lehet lokalizált, az egész sokaságnak egységesen kell fellépnie a Birodalom ellen. A konkrétabb célok közül hármat emelnek ki: a) a globális állampolgárságot: gyakorlatilag a szabad mozgás jogát; b) a szociális bérezést, amely egy régi kommunista projekt folytatásának tekinthető, azzal a különbséggel, hogy nem csak a munkásosztály, hanem a kizsákmányolt-alárendelt csoportok szélesebb csoportja követeli, mivel ők is részt vesznek a biopolitikai termelésben; és c) a biopolitikai termelőeszközök birtokbavételét. A módszer, amelyet a sokaság alkalmazni fog, ugyancsak három szakaszból áll: ellenállás, felkelés, majd konstitutív hatalom. Ezzel együtt nem világos, hogy itt csupán felforgatásról és zavarkeltésről, vagy a politikai szubjektum radikálisabb, ha nem is a lenini élcsapat-koncepciót tükröző, de valamilyen koherens politikai projektté összeálló elképzeléséről van-e szó⁵.

A sokaság konkrét felépítéséről, politikájának formáiról természetesen nem tudunk meg ennél többet, hiszen ennek a gyakorlatban kell kialakulnia. Néhány társadalmi csoportot azonban

⁵ Day, Richard J. F. (2004): From Hegemony to Affinity: The political logic of the newest social movements. *Cultural Studies*, vol. 18(5): 716-748.

megneveznek, mint a sokaság fő erőt: a harcok aktivistákat/felkelőket, a szegényeket, és mindenkit, akit kizsákmányolnak.

Egyeztetés a globális periferiával

Globális periférián a világ azon részét értem, amelynek a világgazdaságban való részvétele marginalizált, és ahol a nyugati értelemben véve hatékony állami vagy egyéb kormányzati struktúrák hiányát találjuk. Alapvetően térbeli kategória, amely nem a nemzetállami határokkal határozódik meg; Hardt és Negri globális biopolitikai teste felől nézve azonban társadalmi kategóriává válik. A nyugati mainstream tudományos diskurzusokban sokat beszélnek erről a területről, azonban jellemzően csak a nyugattal való viszonyulásuk kapcsán: így például kiterjedt irodalma van a biztonsági kihívásokat jelentő „bukott államok” területén folytatandó államépítés, vagy a modernitás kisiklásaként magyarázott alulfejlettség leküzdésére irányuló nemzetközi fejlesztési együttműködés normatív-politikai projektjeinek. A poszt-kolonialista diskurzus elég nagy részben ezeket a nyugati előfeltevéseket kritizálja, és a térséggel foglalkozó legjobb politikatudományi munkák is az eurocentrikus módszertan elégtelenségét hangsúlyozzák⁶. Megjegyzendő azonban, hogy a jeles nyugati baloldali értelmiségiek általánosságban a „harmadik világgal” sem foglalkoznak túl sokat⁷.

A globális periféria és a sokaság kapcsolatát a következő négy pontban vizsgálom meg; ezek:

⁶ Például: Chabal, Patrick és Daloz, Jean-Pascal (1999): *Africa Works: Disorder as Political Instrument*. International African Institute, Oxford. Lund, Christian (2006): *Twilight Institutions: Public Authority and Local Politics in Africa*. *Development and Change*, vol. 37(4): 673-704.

⁷ Kapoor, Ilan (2002): *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? The Relevance of the Habermas-Mouffe Debate for Third World Politics*. *Alternatives*, vol. 27: 459-487.

termelés, elnyomás, ideológia és mozgás. A sokaság alapvető tulajdonságait próbálom megfelfedezni a globális periféria realitásának, amelyet társadalomtudományi munkák széles palettája segítségével rekonstruálok.

a) *Termelés*. A globális periféria létét Hardt és Negri is elismerik: „A leginkább alárendelt területek, például a Szaharától déli Afrika, kizáródnak a tőke és az új technológiák áramlásából, és így az éhezés peremére kerültek” (Hardt-Negri 2000: 288.). Ez a mondat azonban kilóg a szöveg többi részéből, hiszen a „külsőt” nem ismerő Birodalom termelése immár high-tech biopolitikai termelés lett; ha nincs külső, akkor viszont a globális periféria külsője sem minősülhet annak.

Ezzel szemben nem igazán találjuk meg az immateriális munka, az együttműködés, vagy az affektusok termelésének nyomait ezeken a területeken; sőt, néha a bérmunka is hiányzik. Vigyázni kell az általánosítással, de talán megállapítható, hogy a leginkább alárendelt területek gazdaságában az utóbbi évtizedekhez hasonlóan az önellátás mellett a nyersanyagexport (kizsákmányolás) játssza a legnagyobb szerepet, legyenek ennek legális, féllegális vagy illegális hálózatok a keretei⁸. Ez utóbbit az áru milyensége határozza meg: akadályozható vagy dézsmálható-e (az előbbire példa az olaj, és a köré épült állami petrokapitalizmus Nigériában vagy Angolában; utóbbira a könnyebben csempészhető gyémánt vagy a koltán, amely több afrikai hadúri gazdaságot táplál⁹), vagy hogy mennyire kriminalizált az exportáru a világgazdaságban (például az afgán ópium vagy a kolumbiai kokain esetében).

⁸ Lásd pl.: Ferguson, James (2006): *Governing Extraction: New Spatializations of Order and Disorder in Neoliberal Africa*. In: Uő: *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*. Duke University Press, Durham / London, 194-210.

⁹ Ross, Michael L. (2003): *Oil, Drugs and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War*. In: Ballentine, K. (szerk.): *The Political Economy of Armed Conflict – Beyond Greed and Grievance*. Lynne Rienner, London / Boulder

A szerzők később¹⁰ árnyaltak álláspontjukon, és a hangsúlyt az immateriális munka *hegemon* helyzete felé tolták el: eszerint a termelés nem immaterializálódott mindenhol, ám ahol igen, az onnan kiáramló hatások fényében a materiális termelés jelentősége is átalakul. Kérdés, hogy a laptopjaink gyártásához szükséges koltánt kényszermunkával termelő kongóiak¹¹ számára miképpen hoz ez megváltást. A sokaság szubjektumának szempontjából pedig kérdéses, hogy a materiális termelésben ragadtak hogyan fognak a fejlettebb technológiákkal, más kulturális kódokkal dolgozó, immateriális termelést folytató, tehát az „igazi” sokasággal hatalommentes együttműködést kialakítani.

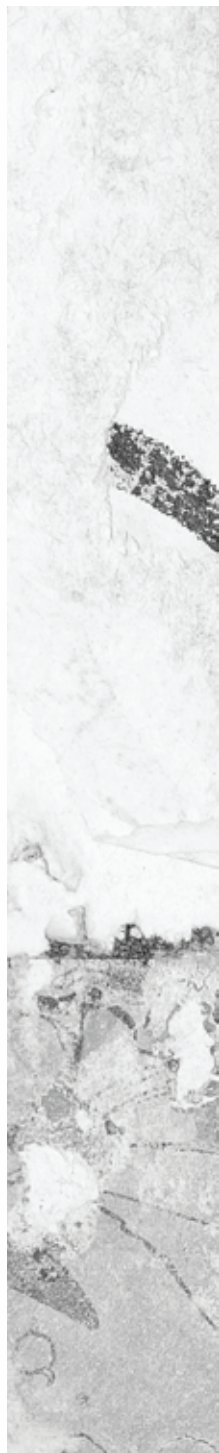
b) *Elnyomás*. A globális periférián az elnyomás különböző mechanizmusait találjuk. Az *Empire* narratívája szerint a sokaság politikai szubjektumként való öntudatra ébredésének kulcsa, hogy immár közvetítők nélkül feszül egymásnak a Birodalom és a tömeg; a sokaságnak már csak fel kell fedeznie, hogy a Birodalom nyomja el. A globális periférián leginkább jellemző, neopatrimonializmusnak nevezett uralmi forma¹² – amely persze korántsem csak itt található meg – viszont éppen ilyen közvetítőként szolgál: a Birodalomnak tulajdonított módszerektől eltérő eszközökkel működik, ezért, bármennyire is része annak, könnyen eltakarhatja. Ide tartozik, hogy bármennyire is hanyatlik a civil társadalom nyugaton (ami hozzájárul a közvetítők kiiktatásához), a globális periférián egészen más folyamatokkal, és bizonyos mértékig éppen ennek ellenkezőjével, a „civil társadalom” erősödésével találkozunk¹³ (ezzel összefügg, hogy Hardt és Negri szerint az NGO-k is részei a Birodalom elnyomó biopolitikai

¹⁰ Hardt, Michael és Negri, Antonio (2001): *Adventures of the Multitude: Response of the Authors. Rethinking Marxism*, vol. 13(3); 236-243.

¹¹ Lásd Keith Harmon Snow útibeszámolóját a Kongói Demokratikus Köztársaságból: <http://www.youtube.com/watch?v=1U28joj6d1A>

¹² Jó összefoglalása a fogalomnak a következő tanulmányban: Hahn, Andreas (2006): *Realitäten der Quasi-Staatlichkeit: Zur Politischen Ökonomie alternativer Herrschaftsordnungen*. INEF, URL: <http://inef.uni-due.de/page/documents/Report82.pdf>

¹³ Kasfir, Nelson (szerk.)(1998): *Civil Society and Democracy in Africa*. Frank Cass, London; Cheru, Fantu (2005): *The silent revolution and the weapons of the weak: transformation and innovation from below*. In: Louise Amoore (szerk.): *Global Resistance Reader*, Routledge, New York, 74-85.

apparátusának; itt azonban csak az északi NGO-król beszélnek, a helyiekről egyáltalán nem).

c) *Ideológia.* „Számunkra teljesen nyilvánvaló, hogy azok, akiket kizsákmányolnak, azok ellenállnak, és – megfelelő feltételek esetén – fellázadnak” (Hardt-Negi 2000: 210.); mivel a világ leginkább alárendelt és elnyomott része a globális periféria, értelemszerűen a sokaság olyan csoportjaival kellene találkozunk itt, amelyek felszabadító ideológiák segítségével állnak ellen, harcolnak. Napjainkban is több gerillahadsereget és egyéb felkelést találhatunk a globális periférián; márpedig mi lehetne radikálisabb tett, mint fegyvert fogni? Ezek a politikai szubjektívítások azonban, különösen a hidegháború vége, és ezzel a szocialista ideológiai exportot életben tartó patronázshálózatok hanyatlása óta¹⁴, egyáltalán nem látszanak már felszabadító ideológiákat képviselni; a „harmadik világizmus” ereje is lehanyatlott már – ahogyan azt a szerzőpáros is megállapítja.

Azt viszont nem találták fontosnak megemlíteni, hogy a korábbi „harmadik világon” kulturális hullám söpört végig, melynek eredményeként – Dirlik szerint – a globális modernitáson belül több ellentmondó modernitás alakult ki¹⁵; mindenestre a helyi identitásokon, valláson, etnikumon alapuló politika nem éppen a globális sokaság öntudatra ébredésének jegyében zajlik.

d) *Mozgás.* A sokaság vándorlása / nomadizmusa, tehát a térbeli rögzítettség elutasítása alkotja az „ellenimperialis ontológia” (363. o.) első lépését. Ezt a sokaság megteheti, hiszen kiharcolta magának a jogot, így is elősegítve, hogy a Birodalom egy egyenletes térré váljon. Nem ismerjük a globális periféria emigránsainak és menekültjeinek pontos motivációját,

¹⁴ Boas, Morten és Dunn, Kevin C. (2007): African Guerilla Politics: Raging Against the Machine? In: Boas és Dunn (szerk.): African Guerillas. Lynne Rienner, Boulder / London, 9-38.

¹⁵ Dirlik, Arif (2004): Spectres of the Third World: global modernity and the end of the three worlds. Third World Quarterly, vol. 25(1): 131-148.

de valószínűtlen, hogy ilyen egyértelműen a felszabadulás vágya vezetné őket. Sokkal inkább az erőszakkal lakóhelyükről elűzött vagy a gazdasági túlélés által motivált esetek a jellemzőek; és csak nagyon ritkán jár ez együtt a felszabadulás élményével¹⁶. Az a tény pedig, hogy milyen kevesen tudnak Európába vagy a többi centrumországba bejutni, azt jelzi, hogy a globális periféria lakói számára a Birodalom távol van attól, hogy egy egyenletes tér legyen, ahol akadálymentesen mozoghatnak.

vatosabban

Amilyen könnyedén lép át Hardt és Negri a posztkolonializmuson, olyan egyértelműen maradnak saját eurocentrikus előítéleteik foglyai. Úgy tűnik, úgy írták le a világot, mintha az csak a nyugati, posztindusztriális országokból állna; amit a világ többi részéről mondanak, valójában csak ennek a kiterjesztése. Ez így ebben a formában a Véres gyémánt című filmre emlékeztet, amelyben a Sierra Leone-i polgárháború borzalmairól lenne szó, de a film alapvetően mégis a fehér pároccka szerelmi történetét meséli el, ahol a helyszín a szép kilátást adja, a helyiek pedig a szomorú háttérelmeket. Ehhez hasonlóan adja a globális periféria szenvedőként feltételezett lakosága a szomorú hátteret a sokaság euroamerikai laptopnomád yuppie-jainak, hogy morálisan felkavaró, mozgósító környezetben küzdhessenek az igazságért.

Az érvelés, ami a posztkolonializmus elutasítsa mögött áll, a következő: a különbségek kihangsúlyozása önmagában már nem felszabadító, mert a Birodalom is a különbségek, hibrid identitások használatával működik; ezért a posztkolonialista / posztmodern politika zsákutcába vezet. Ez teljes logikai összhangban van az *Empire* központi gondolatmenetével; viszont arra nem ad magyarázatot,

¹⁶ Dunn, Kevin C. (2003): Africa's Ambiguous Relation to Empire and *Empire*. In: Passavant, Paul (szerk.): Empire's New Clothes 143-162.

hogy, először is, miért gondolják, hogy az európai filozófiai hagyományból levezetett, és a posztindusztriális társadalmakra talán plauzibilis látomásuk az egész világra áll? És másodsor, miért olvastják fel a globális periféria kirekesztett, és ahogy Spivak felhívja rá a figyelmet: szótlan¹⁷ lakóit egy olyan politikai szubjektumban, amelyhez láthatóan semmi közük, cselekvésében részt venni egyértelműen képtelenek, legfeljebb – ott is – alárendelt módon? Ha éppen a leginkább alárendelt, elnyomott és kizsákmányolt emberek képtelenek

a Birodalom elleni radikális politikai harcra, akkor nagyon is kérdéses, hogy hogyan lesz a sokaság harcából teljes felszabadulás, égi város a földön. Úgy tűnik tehát, azzal, hogy a harchoz nem elég hatékony eszköznek nyilvánították, el is dobták a posztkolonializmust, amelyet aztán a saját eurocentrikus reflexeik ellen elfelejtettek bevetni. Pedig módszertani eszközként felhasználva, valamivel óvatosabban, talán sokkal jobb – ha nem is ilyen szép, kerek és egyszerű – elméletet csinálhattak volna.

¹⁷ Spivak, Gayatri Chakravorty (1996): Szóra bírható-e az alárendelt? Helikon Irodalomtudományi Szemle, 4. sz., 450-483.